

FÜTÜVVETNÂME

(فتوتنامه)

Fütüvveti konu alan veya fütüvvetin âdâb ve erkânı hakkında bilgi veren eserlerin ortak adı.

İslâm dünyasında VIII. yüzyılda Irak ve İran'da başlayıp zamanla tasavvuf çevrelerine ve meslekî teşekküllere nüfuz eden fütüvvet kavramını konu edinen ve giderek bu teşekküllerin bir çeşit nizamnâmesi hüviyetine bürünen risâlelere genellikle fütüvvetnâme adı verilmektedir. Bu tür eserlerin, Seyyid Muhammed Rızâvî'nin Farsça fütüvvetnâmesinde olduğu gibi (*Miftâhu'd-dekâ'îk fi beyânî'l-fütüvvet ve'l-hakâ'îk*) kendilerine has isimleri olsa bile çok defa esas isimleri unutulmakta ve fütüvvetnâme olarak bilinmektedir.

Bu risâlelere Arapça'da "kitâbü'l-fütüvve", Farsça ve Türkçe'de "fütüvvetnâme" denilmekle birlikte bu iki isim arasında dikkate değer bir fark bulunduğu unutmamak gerekir. Kitâbü'l-fütüvve ismi, daha çok klasik tasavvuf kaynaklarında süfilikteki anlamıyla fütüvvet kavramına dair konuları veya müstakil risâleleri çağrıştıran fütüvvetnâme, özellikle XIII. yüzyıldan başlayarak fütüvvet ve ahî teşkilâtı çerçevesinde bahsedilen meslekî nitelikteki nizamnâmeleri ifade eden bir anlam kazanmıştır. Ancak bu nizamnâmelerin kaynağının tasavvuf eserlerinde yer alan fütüvveti dair konular veya konuyla ilgili müstakil risâleler olduğu unutulmamalıdır.

Tarih içerisinde kronolojik sıraya göre başlıca üç fütüvvetnâme türünden

söz etmek mümkündür. 1. Sâfi Fütüvvetnâmeleri (IX- XIII. yüzyıllar). Tasavvuf tarihinin kendi geleneğine bakılacak olursa IX. yüzyıldan itibaren Ahmed b. Hadra-veyh, Hâris el-Muhâsibî, Cüneyd-i Bağ-dâdî gibi bazı büyük sûfiler fütüvvetten tasavvufu eş anlamlı bir kavram olarak söz ediyorlardı. Bununla beraber bu kavramın geniş bir biçimde ancak X. yüzyıl sonlarına doğru yorumlanmaya başlaması sebebiyle, tasavvuf kaynaklarında fütüvveti ayrılan bölümler veya risâleler ancak bu yüzyıldan sonra görülme-ye başlamıştır. Bu risâlelerde anlatılan fütüvvetin tasavvuf kavramından hemen hemen hiçbir farkı yoktur. Bu mutasav-ıflar, bazan yanına eklenen "mürüvvet" (mürûe) kelimesiyle birlikte kullandıkları fütüvvet kavramıyla tasavvufu tarif etmişler, onun çeşitli anlamlarını açıklama-ya çalışmışlardır.

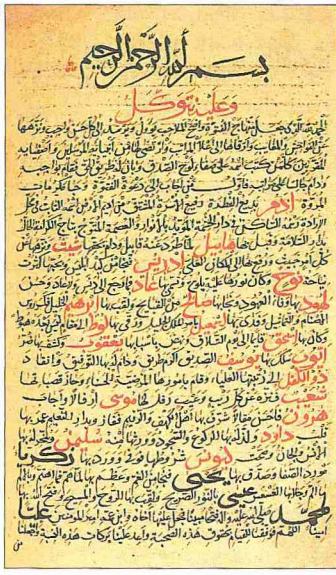
Fütüvvetten bahseden müstakil risâlelerin ilki, bildiği kadıyla Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö. 412/ 1021) tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-Fütüv-ve'dir*. Bu risâlede Sülemî fütüvvet kavramıyla sūfi çerçevede İslâmî ahlâk ve faziletler bütünü olarak ele almış ve bunları sistemsiz bir biçimde sıralayarak fütüvvetle ilgili esasların ne anlama geldiğini kısaca açıklamıştır. Sülemî bu eserinde, fütüvvetin bazı esaslarını eski sūfilerin hayatından aldığı menkıbelerle zenginleştirerek anlatmıştır. Kuşeyrî de (ö. 465/1072) *er-Risâle* adıyla tanınan eserinde fütüvveti dair bir bölüme yer vermiştir. Unsûr el-Meâlî Keykâvus b. İskender'in 475 (1082-83) yılında kaleme aldığı, bir çeşit siyasetnâme niteli-

ğindeki meşhur *Qabûsnâme* adlı eserinin 40. bölümü "Civanmerdî" adını taşımaktadır ki bu da bir anlamda sūfi nitelikli fütüvveti dair bir bölüm olarak kabul edilebilir. Nitekim müellifin Kuşeyrî'ye büyük bir hayranlık beslediği ve onunla yakınlığı bilinmektedir.

Sülemî'nin eserinden sonra bu konuda kaleme alındığı bilinen ikinci müstakil risâle Hâce Abdullah-ı Ensârî'nin (ö. 481/1089) *Fütüvvetnâme'sidir* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2049, vr. 149^a-154^b). Bu eser de Sülemî'ninkine benzer bir nitelik gösterir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'sinde* de fütüvveti dair ayrı bir bölüm bulunmaktadır (I, 241-244). Bu sayılanlara belki birkaç eser daha eklenebilir. Ancak bunların hiçbiri, belirli bir teşkilât çerçevesinde düzenlenmiş fütüvvet kurumunu ilgilendiren fütüvvetnâmelerden değildir.

2. Fütüvvet Teşkilâtına Ait Fütüvvetnâmeler (XIII-XIV. yüzyıllar). Bu anlamdaki ilk fütüvvetnâme, Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînilâh'ın, Abbâsî hilâfetine iyice zayıflayan merkezî otoritesini güçlendirmek amacıyla fütüvvet kurumunu kendi kontrolü altına almaya teşebbüs etmesi sonucunda danışmanı ünlü mutasavvıf Şehâbeddin es-Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) yazdırdığı *Risâletü'l-fütüv-ve'dir*. Sühreverdî böylece, fütüvvetnâmelerin tarihinde artık bilinen hüviyetiyle bir kurum olarak fütüvvet teşkilâtının nizamnâmeleri niteliğini taşıyan fütüvvetnâme türünü başlatmıştır. On- dan sonra özellikle Ortadoğu İslâm dünyasında bu niteliği taşıyan fütüvvetnâmelerin sayısı giderek arttı; Arapça, Farsça ve Türkçe fütüvvetnâmeler telif edildi. Bunlara bir örnek olmak üzere Ahmed b. İlyas en-Nakkâs el-Harpûtî'nin Halife Nâsır'ın oğlu Ebü'l-Hasan Ali adına yazdığı *Tuhtetü'l-veşâyâ'yı* zikretmek mümkündür (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2049, bu mecmuada fütüvveti dair ilk risâle). Birçok fütüvvetnâme üzerinde tesirli olup Şii bir renk taşıyan ve daha çok *Fütüvvetnâme-i Kebîr* diye bilinen Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâeddin'in 931'de (1524) yazdığı *Miftâhu'r-rekâ'îk*'in ayrı bir önemi vardır. Esas itibarıyla Sünnî olan Abdürrezzâk el-Kâşânî ile Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin fütüvvetnâmelerinde özellikle İmâmîyye'nin izleri görülür.

Moğol hâkimiyeti zamanında Hindistan'da revaç bulan, daha sonra bir ara Mâverâünnehir'de de yayılan "Kesbnâ-

Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin *Kitâbü'l-Fütüvve'sinin* ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2049, vr. 78^a-79^a)

me"lerle belli mesleklerin nizamnâmeleri mahiyetinde olan *Risâle-i Nessaccân*, *Risâle-i Saqqâyân* gibi risâleler de birer fütüvvetnâme olarak değerlendirilebilir.

3. Ahî Loncaları Fütüvvetnâmeleri (XIII-XVI. yüzyıllar). XIII. yüzyılda Anadolu'da Ahilîk teşkilâtının gelişme göstermesiyle birlikte Ahî fütüvvetnâmeleri ortaya çıktı. Abdülbaki Gölpınarlı bu fütüvvetnâmeler üzerine çok iyi bir inceleme, tahlil ve yorum gerçekleştirmiş, belli başlılarının tıpkıbasımını yaparak yeni harflerle yayımlamıştır. Gölpınarlı'nın biri Arapça'dan, biri manzum olmak üzere beşi Farsça'dan çeviri suretiyle yayımladığı metinler, en eski fütüvvetnâmeler olmakla birlikte fütüvvet kurumunun erkân ve âdabını ihtiva eden eserler olması bakımından önemlidir (fütüvvetnâmelerin bir listesi için bk. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilîk*, tür. yer.). Ahilîk kurumu çerçevesinde Anadolu'da kaleme alınan bazı Türkçe fütüvvetnâmeler de vardır. Bilindiği kadaryla bunların ilki, Yahyâ b. Halîl b. Çoban el-Burgazî'nin tahminen XIII. yüzyılda yazdığı *Fütüvvet-nâme*'dir. Bu eserle, yine en eski Türkçe fütüvvetnâmelerden biri olan Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetnâme*'si geniş birer inceleme ve tahlil yazısıyla birlikte Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yayımlanmıştır (*İFM*, XV/1-4, s. 76-154; XVII/1-4, s. 26-72, 73-126).

Genel olarak fütüvvetnâmelerin muhteva tahliline gelince, fütüvvet kavramının temeli tasavvufa dayandığı için bu tür eserlerin hepsinde tasavvufî nitelik ağır basar. Umumiyetle fütüvvet anlayışı Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed'e dahil olmak üzere bütün büyük peygamberlerin vasıflarıyla izah edilmiştir. Ancak fütüvvet kavramının belli bir teşkilâtı ifade etmeye başladığı XIII. yüzyıldan itibaren özellikle Ahilîk kurumu içinde yazılan fütüvvetnâmelerde bu kavramın birtakım menkibeî rivayetlerde Hz. Ali'ye dayandırılmasına özen gösterilmiştir. Böylece fütüvvet geleneği içinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e vâris olan ve fütüvvet anlayışını en iyi temsil eden kişi olarak telakkî edilmeye başladığı görülür. Hz. Ali'yi fütüvvet telakkisiyle alâkalandırmanın, erken bir devirde ortaya çıkan ve Hz. Peygamber'e atfedilen bir hadisle (La fetâ illâ Alî, lâ seyfe illâ zülfeikâr "Ali'den başka fetâ, zülfeikâr-dan başka kılıç yoktur") çok yakın bir il-

gisi vardır. Nitekim Hz. Ali ideal "fetâ" kimliğiyle bir sembol haline getirilmiş, hemen hemen bütün fütüvvetnâmelerde özel bir yere sahip kılınmıştır.

Bu eserlerde yer alan fütüvvetin ve Ahilîğin âdâb ve erkânını, mertebeler silsilesini, teşkilât özelliklerini yansıtan usul ve kaideleri ihtiva eden kısımlar ise kültür tarihi bakımından son derecede ilginç bir nitelik arzeder. Dikkatle incelendiğinde bu kısımların İslâm'dan önce Türk, Ortadoğu ve özellikle İran bölgelerinde bulunan mistik kültürlerin ve bu kültürler içinde ortaya çıkmış birtakım cemaat ve kurumların etkilerini açık biçimde yansıttıkları görülür. Gerek doğrudan doğruya fütüvvet kurumunun, gerekse buna bağlı olarak teşekkül eden Ahilîğin izah ve tahlilini yaparken sırf teorik nitelikteki eserlere dayanarak ideal bir tablo çizmek, söz konusu kurumların tarihî süreç içinde aldıkları şekli ve geçirdikleri değişimi yansıtmayaçağın-dan tarihî gerçeklere uymayacak ve büyük ölçüde yanıltıcı olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sülemî, *Kitâbü'l-Fütüvve*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2049, vr. 78^a-99^a (bu mecmuada fütüvvet dair toplam yirmi iki risâle bulunmakta olup Abdülbaki Gölpınarlı tarafından şu makalede incelenmiştir: "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilât ve Kaynakları", *İFM*, XI/1-4 [1949-50], s. 3-354); a.e. (nşr. ve trc. Süleyman Ateş), Ankara 1977; Keykâvus b. İskender, *Kâbusnâme* (trc. Mercimek Ahmed, nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1966, s. 318-341; Yahyâ b. Halîl el-Burgazî, *Fütüvvet-nâme* (nşr. A. Gölpınarlı, *İFM*, XV/1-4 [1953-

54] içinde), s. 111-150, ayrıca bk. naşirin incelemeleri s. 76-110; Sühreverdi, *Risâletü'l-fütüvve*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2049, vr. 154^a-158^b; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3135, vr. 185^a-195^b; Seyyid Hüseyin b. Gaybî, *Fütüvvetnâme* (nşr. A. Gölpınarlı, *İFM*, XVII/1-4 [1955-56] içinde), s. 73-126, naşirin değerlendirmeleri ve tahlili s. 26-72; M. Fuat Köprülü, *Les Origines de l'empire ottoman*, Paris 1935, s. 74-78, 111-112; a.mlf., "Anadolu'da İslâmiyet", *DEFM*, IV (1338), s. 281 vd.; V (1341), s. 385 vd.; V. Gordlevskij, *Cosudartsvo Selucidov Maloj Azii*, Moskva 1941, s. 106-113; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilîk*, Ankara 1989, tür.yer.; a.mlf., *Ahilik Nedir*, Ankara 1990, s. 7-11, 63-67, 96-99; a.mlf., "Fütüvvet-Ahî Müessesesinin Menşei Meselesi", *AÜİFM*, I (1952), s. 59-84; Cemal Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilîk Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Ankara 1991; Muallim Cevdet, "İslâm-Türk Teşkilât-ı Medeniyyesinden Ahî Müesseseleri", *Büyük Mecmua*, sy. 5-10, İstanbul 1335; Herbert W. Duda, "İmadüddin Faqih und die Fütüvwa", *Ar.O*, VI (1934), s. 112-124; F. Taeschner, "İslâm Ortadoğusunda Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)" (trc. Fikret İşıltan), *İFM*, XV/1-4 (1953-54), s. 1-32; a.mlf., "İslâm'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri" (trc. Semahat Yüksel), *TTK Belleten*, XXXVI (1972), s. 203-235; a.mlf. — Claude Cahen, "Futuwwa", *EI²* (İng.), II, 961; D. A. Breebaart, "The Fütüvvet-nâme-i Kebîr: A Manuel on Turkish Guilds", *JESHO*, XV/1-2 (1973), s. 203-215; J. C. Vadet, "La Futuwwa, morale professionnelle ou morale mystique (analyse du Fotovatname-ye Sultani)", *REI*, XLVI/1 (1978), s. 57-90; İrec Afşar, "Fütüvvetnâme-yi Âhenğârân", *Ferhunde-i Peyâm*, 1306 hş./1981, s. 53-59; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXI, 60; "Civânmerdân yâ Fityân", *DMF*, I, 769; "Fütüvvet", a.e., II, 1843, 2522.

AHMET YAŞAR OCAK

Hâce Abdullah-ı
Ensârî'nin
Fütüvvetnâme'sinin
ilk ve son sayfaları
(Süleymaniye Ktp.,
Ayasofya,
nr. 2049,
vr. 149^a, 154^b)

